

Yhteistä perua, sukukielestä saatua vai rinnakkaista lainaa? Itämerensuomen hankalat sanastosuhteet

Suomalainen etymologinen leksikografia on tunnustetusti korkealla kansainvälisellä tasolla. Muualla maailmassa laadituista etymologisista hakuteoksista on meillä silti mahdollista saada paljonkin oppia ja vaikutteita. Joskus jo vilkaisu lähi-naapuriin voi avata yllättäviä näköaloja. Tämä kirjoitus syntyi viron tuoreen etymologisen sanakirjan (*Eesti etimoloogia-sonaraamat*, EES) arvostelua (Junttila 2013) valmistellessani tekemistäni huomioista. Verratessani uutta sanakirjaa sen suomalaisiin sisarteoksiin havaitsin, että ne antavat itämerensuomen sanastosuhteista varsin vääristyneen kuvan.

Tutkimustradition heikkouksia on usein hankala havaita koulukunnan sisältä. Niin kauan kuin etymologiaa on meillä harjoitettu, on tutkijoitten huomio keskittynyt kielen vanhimpaan sanastoon (vrt. Häkkinen 1990: 11). Etymologisen tiedon kumuloituminen *Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta* (SKES) *Suomen sanojen alkuperään* (SSA) on ollut suhteellisen suoraviivaista: vaikka mieltymykset ja suuntaukset ovat runsaan vuosisadan kuluessa vaihdelleet lainasanakeskeisyydestä lainojen vieromiseen ja sittemmin takaisin lainakiinnostukseen, on mielenkiinnon kohde jatkuvasti pysynyt esihistoriallisissa sanastosuhteissa, lähempänä uralilaista kuin itämerensuomalaista aikatasoa.

Samaa traditiota jatkaa valtaosa SSA:n kritiikistä. Teoksen useista arvostelijoista harva on kiinnittänyt huomiota lähisukukielten aineiston kuvaukseen. Poikkeuk-

senä on Osmo Nikkilä, joka useampaan kertaan (Nikkilä 1993: 280–81, 1997: 299, 2002: 133–34) moitti toimitusta itäisimpien lähisukukielten vepsän ja lyydin vastineitten unohtamisesta. Eteläisen itämerensuomen suunnasta tarkasteltuna teoksesta tulee vielä esille päinvastainen, tähän saakka vaille mainintoja jäänyt ongelma: ylimääräiset sanavastineet. SSA:n sana-artikkelien lähisukukielikappaleet sisältävät vastineitten seassa sekä sukulaiskielimuotojen välillä levinnyttä myöhäistä sanastoa että itämerensuomen historiallisten suhteitten perusteella selvääkin selvempiä rinnakkaislainoja.

SSA:n toimitusperiaatteisiin kuuluu suorien ja epäsuorien etymologisten vastaavuuksien selkeä erottelu: vain tarkat vastineet luetaan aaltoviivan (~) jäljessä. ”Jos vastaavuus ei ole tarkka, mutta suomen sana kuitenkin muistuttaa joitakin lähisukukielten sanoja, voidaan käyttää myös ilmaisua »vrt.» tai muuta välttämättä myös ilmaisua »vrt.» tai muuta välttämättä myös ilmaisua »vrt.» tai muuta välttämättä myös ilmaisua »vrt.» (SSA I: 12). Kun tällaisten lähisukukielten muotojen alkuperä on tiedossa, SSA pääsääntöisesti myös mainitsee sen, näin esimerkiksi sanassa *alttari*:

Ink *alttari*, ka *alttari*, *olttari*, ly *alttari*,
oltari < ven *altár*, *oltár* ’alttari’; vi *altar*,
E *altre*, *altri* kai < saks; li *altar* < latv
alters ’alttari’ (< saks).

Tällainen merkintätapa olisi johdonmukaisessa käytössä selkeä ja looginen,

mutta lukuisat poikkeamat siitä kääntävät edun haitaksi. Esimerkiksi aakkosväliltä A–J on SSA kirjannut etymologisina vastineina rinnakkaislainoja vatjassa, virossa ja liivissä hakusanoille *ankkuri*¹ (vi *ankur*, *anker* ja li *āņķar*, *āņkər*, joissa myönnetään ”ositt. mahd. as vaikutusta”), *ankkuri*² ’vanha vetomitta’ (vi *ankur* ’mitta, astia’), *apsatti* (vi *apsat* ’kengän korko’), *arkkana* ’hevosen kaulapanta’ (va *arkana* ja vi murt. *arkkala*), *arsina* (vi *arsin* ja li *arššin*), *artteli* (va *artteli* ja vi *artell*), *atamaani* (va *atamana* sekä vi *ataman*, joka suomen sanan ohella on ”ilmeisesti kirj. laina”), *fartukka* ’esiliina, villahuivi’ (va *fartukka*), *hakuli* ’lankkuaita’ (vi *agul* ’esikaupunki’), *halatti* ’viitta, nuttu’ (va *halatti* ja vi *halatt*), *helmari* ’peräsimen kampi’ (vi *helmar*), *hengisti* ’ori’ (vi *hingesti*, *hingist* ’tulinen hevonen’ ja li *inġst* ’ori’), *holoppa* (vi *holop* ’tompsoni’), *horma(heinä)* (vi *vorm* ’mesiangervo’, *vōrm* ’humalavieras’), *iili* ’tuulenpuuska’ (vi *iil*), *isvosikka* (vi *iisvosik*), *jaakkari* ’ankkuri’ (va *jākkari* ja vs *jaakre*, *jaakri*), *jorssi* ’kiiski’ (va *joršši*), *jupka* ’alushame’ (vi *jupka* ’hame’), *juska* ’uuninpelti’ (vi *juuska* ’savutorven kansi’), *juutalainen* (vi *juut*), *juutas* (vi *juudas*) sekä *juutti* (vi *jüütlane*).

Kaikki luetellut sanat ovat lainoja joko ruotsista tai venäjistä, useimmat kaikissa mainituissa kielissä samalta suunnalta. Lainautumisajoissa ja -konteksteissa on kuitenkin isoja eroja kielten välillä. SSA esittää silti nämä rinnakkaislainat täsmälleen samoin kuin kantasuomalaisen lainasanan vastineet keskenään: lainanlähde mainitaan erillisessä kappaleessa itämerensuomalaisten muotojen alla. Kielihistoriaan perehtymättömälle ero yhteisten ja rinnakkaisten lainojen välillä jää mahdottomaksi nähdä, eikä se aina ehkä ole ollut SSA:n toimituksellekaan

selvä. Erillinen lainautuminen on nimittäin eräissä toisissa tapauksissa tuotu selkeästi esiin. Tällaisia ovat esimerkiksi ruotsalaislainat *holma* ’luoto’, *jäärti* ’vero; lahja’ ja *kaapu*:

(*holma*) < nr *holme*, murt. *holm*, *hällm(a)* ’saari, luoto; metsäinen mäki’, mr *holme*, *holmi*, *hulmber* = nt nn *holm*, mn *holmi*, *holmr* ’saari’ (ruots myös > vi murt. *holm*, *olm* ’saari, saareke’).

(*jäärti*) < mmr *gärþ*, *gerd*, nr *gärd* ’teko, työ; vero; lahja’ = nn *gjerd*, mn *gerð* jne. – Ruots myös > vi *keert*, *käärt* ’vero; (murt.) hevosten rehu’.

(*kaapu*) < mr *kāpa*, nr *kāpa* ’huppu(päähine); hupullinen viitta’, murt. Sm myös *kāpo* ’takan, lieden kupu’ << klat *capa* ’kappa, mantteli (tav. hupullinen)’. LpLu *kāhpō* (E Pi) ’päällystakki, kauhtana’ < ruots, josta myös vi *kaabu*, murt. *kaap* (g. *kaabu*), (Wied) *kaapu*, *kaabe* ’huopahattu’.

SSA:n harhaanjohtava merkintäkäytäntö on omaksuttu suoraan teoksen edeltäjästä: myös SKES pääsääntöisesti luettelee rinnakkaislainat vastineitten tavoin. SKES:n koostaminen puolestaan alkoi jo aikana, jolloin itämerensuomen lainakerrostumien ajoituskriteerit olivat vasta muovautumassa. SSA:n toimitus ei ole ottanut ratkaisevaa askelta pois taltulta polulta, mikä on tavallaan ymmärrettävää: totutuissa käytännöissä on vaikea havaita vikoja.

EES:n toimitus on onnistunut välttämään suomalaisen etymologisen leksikografian polulla väijyvät ansat. Lähisuku-kielten vastineina ei näin selviä rinnakkaislainoja esitetä. Virolaisteos mainit-

see vain viroon ja sen suoriin edeltäjäkielimuotoihin omaksutut lainat ja vaikeene rinnakkaislainatapauksista. Ideaalinen etymologinen sanakirja toki mainitsisi kaikki lähisukukieliin kulkeutuneet lainaparalleelit, mutta ainakin EES:n nollalinja on johtanut irti SSA:n vääristä rinnastuksista.

Vielä suuremmat ansiot EES:llä on suomalais-virolaisten lainasuhteitten kartoittajana. Havaintoaineistoksi riittänevät tässä teoksen A-alkuiset hakusanat, joihin mahtuu 12 suomalaislainaa: *aade*, *aare*, *ahistama*, *ahker*, *aine*, *aistima*, *aldis*, *alistama*, *ammendama*, *anastama*, *anuma* sekä *arvustama*. Virosta suomeen päin ovat saattaneet kulkeutua sm *antsikas* < vi *antsakas* ja sm *hauru* < vi *adru*. Vain sanan *ahker* lainaperäisyys on merkitty kysymysmerkillä, mikä sekin on turhaa, sillä vanhassa kansankielessä sana esiintyy vain kahdessa pohjoisrannikon pitäjässä (vrt. Björklöf 2012).

SSA ei mainitse viron sanoja *aade*, *aine*, *aistida* ja *arvustada*. Lopuista kahdeksasta se esittää yksiselitteisesti lainoina vain sanat *aare*, *ahker* ja *anastada*. Verbiä *ahistada* SSA pitää *ahdistaa*-verbin vastineena, vaikka se on suppean levikkinsä ja merkityksensä perusteella varsin varma laina. Sen sijaan *auk* on SSA:lle mahdollinen suomalaislaina, vaikka sen levikki kattaa koko pohjoisviron, osan eteläviroa sekä liivin ja vatjan.

Monet lähisukukielten sanat SSA luettelee hakusanan vastineitten joukossa, mutta varustettuna lisäyksellä ”(< sm)”. Epäselväksi jää, ilmaisevatko sulkeet ja sanan sijoitus lainauksen epäiltävyyttä vai onko sulkumerkintä samanarvoinen kuin maininta rinnakkaislainana vastineuuttelon perässä. Kun vastineita luetaan useampi kuin yksi, myös lisäyksen viitetausala on tulkinnanvarainen. Näin on ha-

kusanassa *alistaa*: vi *alistada* ’nujertaa, kukistaa’, *alistuda* ’alistua, antautua’ (< sm).

Usean suomalaislainan yhteydessä EES täsmentää myös kontekstin: ”laenatud kirjakeelde 19. sajandi lõpus” tai ”laenatud kirjakeelde keeleuuenduse ajal”. SSA määrittelee A-alkuisista vain suomalaislainan *aare* yksiselitteisesti 1900-luvun uudissanaksi virossa. Sen sijaan sanat *aldis* ja *ammendada* se mainitsee samalla kertaa sekä uudissanoina että suomen sanojen *altis* ja *ammentaa* etymologisina vastineina, mikä on tietenkin looginen mahdottomuus.

Häkkisen NSES on oikeammilla jäljillä mainitessaan sanat *aldis*, *alistada* ja *anastada* suomesta viron kirjakieleen omaksutuiksi. Toisaalta sekä SSA että NSES väittävät verbiä *anuma* suomen *anoa*-sanana vastineeksi, vaikka senkin on viron kirjakieli saanut suomesta. Muita viron A-alkuisia suomalaislajinoja NSES ei mainitse. Viron etymologinen sanakirja on näin onnistunut luomaan merkittävässä määrin järjestystä suomalais-tradition jälkeensä jättämään kaaokseen.

Lisättäköön, että EES joutuu muutenkin korjaamaan SSA:n puutteita viron sanaston kuvaamisessa. Eräät sanat on kirjoitettu väärin: *adr* po. *adru* ja *apata* po. *apada*. Toisten status kielessä on joko vanhentunut tai alkuaankin virheellinen: yhtäältä SSA esittää murremuotoina yleiskielen sanat *ahervare*, *ahta*, *anum* ja *askeldada*, toisaalta merkitsee yleisvirolaisuuksiksi murteelliset tai vanhentuneet sanat *ahk*, *aiatar*, *akku*, *alastada*, *andlik*, *arm* ’tanko, haara’, *arvadás* ja *augutada*.

Tällä pienellä katsauksella olen pyrkinyt osoittamaan, että itämerensuomen sisäisten sanastosuhteitten kuvauksessa virolaiset sanakirjaetymologit ovat onnistuneet suomalaiskollegojaan paremmin. Suomalaisten vahvuuksia taas ovat pe-

rinteisesti hyvä äännehistorian sekä vanhimpien sanastokerrostumien ja lainasuhteitten tuntemus. Erot tutkimussuuntauksissa Suomenlahden eri puolin näytävät siis täydentävän toisiaan. Mielestäni tästä sopii päätellä, että tulevat laajat itämerensuomalaiset etymologiset hakuteokset kannattaisi suomalaisten ja viroilaisten laatia yhteisvoimin. Eräitä muita perusteluja tällaisen yhteistyön puolesta olen esittänyt aiemmin (Junttila 2010).

SANTERI JUNTILA
 etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- BJÖRKLÖF, SOFIA 2012: *Viron rantamurteen länsiryhmän sanaston alkuperä suomalaislainojen valossa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaiden ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- EES = METSMÄGI, IRIS – SEDRIK, MEELI – SOOSAAR, SVEN-ERIK (toim.) 2012: *Eesti etümoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUNTILA, SANTERI 2010: Itämerensuomen seuraava etymologinen sanakirja. – *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 287–299. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2013: Viron sanojen lähteillä. – *Virittäjä* 117. s. 136–143.
- NIKKILÄ, OSMO 1993: Suomen sanojen alkuperä. – *Ural-Altäische Jahrbücher Neue Folge* 12 s. 279–284.
- 1997: Suomen sanojen alkuperät laahaamisesta pööveliin. – *Virittäjä* 101 s. 291–308.
- 2002: Suomen sanojen alkuperät päätökseen. – *Virittäjä* 106 s. 124–136.
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VIII*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1981.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. I–III*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.

Kansallisuusaatteesta

Edellisessä *Virittäjässä* (1/2013: 82–95) julkaistiin Tiina Onikki-Rantajääskön Kotikielen Seuran esimiehenä pitämä vuosikokousesitelmä ”Onko kansallisuusaatteesta enää mihinkään fennistiikassa?”

Onikki-Rantajääskö selvittää monipuolisesti kansallisuusaatteetta, sen aatehistoriallista kehitystä sekä yleensä Eu-

roopassa että Suomessa, mikä käsittää aatteen suhteen kansaan, kansallisvaltioprojektiin ja sivistyshistoriaan. Kirjoituksesta selviää myös aatteen ideologinen vaikutus fennistiikkaan sekä kielen ja sen tutkimuksen konstituiva suhde siihen. Kirjoittaja katsoo kansallisuusaatteen vaikuttaneen kaiken aikaa, myönte-